

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ

В статті досліджено проблеми функціонування та напрями вдосконалення ринку електричної енергії в Україні. Розглянуто світовий досвід з питань реформування електроенергетичного сектору; визначено недоліки діючої моделі ринку електричної енергії в Україні; сформовано переваги та визначено можливі ризики запровадження моделі ринку двосторонніх договорів та балансуючого ринку, як для виробників, так і для споживачів.

Ключові слова: ринок електричної енергії, модель ринку електричної енергії, проблеми функціонування ринку електричної енергії, ринок двосторонніх договорів, балансуючий ринок.

Problems of functioning and directions of improvement for the market of electric power in Ukraine are investigated in the article. Also world experience in reforming the power sector is considered; shortcomings of the current model of the electricity power market in Ukraine are defined; the model of bilateral agreements market and the balancing market for producers and consumers introducing's advantages and possible risks are identified.

Keywords: market of electric power, model of the electricity power market, electric power market's problems of functioning, the market of bilateral agreements, balancing market.

В статье исследованы проблемы функционирования и направления совершенствования рынка электрической энергии в Украине. Рассмотрен мировой опыт по вопросам реформирования электроэнергетического сектора; определены недостатки действующей модели рынка электрической энергии в Украине; сформированы преимущества и определены возможные риски введения модели рынка двусторонних договоров и балансирующего рынка, как для производителей, так и для потребителей.

Ключевые слова: рынок электрической энергии, модель рынка электроэнергии, проблемы функционирования рынка электрической энергии, рынок двусторонних договоров, балансирующий рынок.

Вступ. Електроенергетика є важливою складовою національної економіки, ефективно функціонування якої є необхідною умовою сталого розвитку економічної системи, забезпечення енергетичної незалежності та енергетичної безпеки в цілому. В той же час, сфера електроенергетики України знаходиться в критичному стані. Причинами такого становища є низький рівень ефективності енерговиробництва та енергоспоживання, монопольне становище в певних секторах енерговиробництва та розподілу енергії, затримка з реформуванням

сектору енергетики, відсутність диверсифікації джерел енергопостачання, суттєва зношеність основних засобів енергогенерації. Саме тому реформування та глибокі якісні перетворення в енергетичному секторі економіки України є особливо актуальними в наш час.

В ході цих перетворень одним із важливих завдань енергетичної політики держави є вирішення проблем вдосконалення енергетичних ринків України та запровадження ефективних механізмів їхнього державного регулювання відповідно до світової практики. Сьогодні внутрішні ринки енергоресурсів України не є конкурентними, адже на жодному з них не забезпечується вільний вибір контрагентів. При цьому вдосконалення та реорганізацію енергетичних ринків потрібно розглядати, як з позиції економічної ефективності, так і з позиції забезпечення енергетичної безпеки, враховуючу специфіку функціонування та світові тенденції розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження питань формування ринку електричної енергії зробили такі науковці, як С. П. Сонько [1], Я. І. Олійник [2], О. С. Дупак [3], С. Кулицький [4], О.В. Долгальова [5]. З кожним роком посилюється увага дослідників щодо формування ринкових відносин в сфері виробництва та споживання електроенергії, обґрунтування напрямів розвитку ринку електроенергії, принципів його функціонування, запровадження нової моделі ринку, а також шляхів вдосконалення системи відносин між основними суб'єктами цього ринку та вирішення проблем формування ринку електроенергії.

Методика досліджень. Незважаючи на посилення уваги з боку науковців, наразі існує потреба в подальшому висвітленні теоретичних і методичних засад формування та функціонування ринку електроенергії з метою забезпечення його стабільного розвитку. Використовуючи методику критичного аналізу існуючих моделей ринку електричної енергії, необхідно визначити переваги, недоліки та ризики переходу на нову модель ринку в Україні.

Постановка завдання. Ціллю даного дослідження є визначення проблем функціонування ринку електричної енергії в Україні; обґрунтування доцільності запровадження моделі ринку двосторонніх договорів та балансуєчого ринку.

Результати досліджень. Основою електроенергетики країни є Об'єднана енергетична система (ОЕС) України, яка здійснює централізоване електрозабезпечення внутрішніх споживачів, забезпечує експорт, імпорт і транзит електроенергії, взаємодіє із енергосистемами суміжних держав. Централізованим державним підприємством ДП НЕК «Укренерго» здійснюється оперативно-технологічне управління ОЕС, а також забезпечення надійності й умов паралельної роботи з енергосистемами інших країн.

Впорядкованою системою здійснення операцій купівлі-продажу електричної енергії є Оптовий ринок електричної енергії (ОРЕ), в свою чергу, регулювання якого здійснює Національна комісія регулювання

електроенергетики (НКРЕ), головними завданнями якого є ліцензування та регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, забезпечення проведення цінової і тарифної політики, захист прав споживачів. З 1996 року ОРЕ почав працювати по схемі «єдиного покупця». Але ця схема не давала бажаного позитивного результату і характеризувалася нестабільністю, що було пов'язане з проблемами неплатежів і накопиченою заборгованістю за відпущену електроенергію. Назріла необхідність переходу від моделі «єдиного покупця» до ефективнішої та орієнтованої на потреби споживачів моделі ринку електроенергії. Першим кроком була ухвалена Концепція функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України (Концепція), яка визначала поетапний перехід до моделі повномасштабного конкурентного ринку електроенергії, який складається з ринку двосторонніх договорів, балансуєного ринку для забезпечення попиту і пропозиції на позаконтрактні обсяги електроенергії та ринку додаткових послуг [6]. З кожним роком забезпечувалися організаційно-економічні умови для поступового впровадження системи двосторонніх договорів купівлі-продажу електричної енергії, але проблеми все одно залишилися, адже вирішення їх можливе за умови належного забезпечення подальшої організаційної, ресурсної та законодавчої підтримки процесу впровадження положень Концепції.

На шляху переходу до нової моделі ринку електричної енергії стоїть безліч проблем системного характеру, а саме: надмірне спрацювання потужностей і об'єктів енергетичної інфраструктури, відсутність конкуренції на ринках первинних енергоносіїв, нереалізованість експортного потенціалу електроенергетики, наявність дебіторсько-кредиторської заборгованості суб'єктів діяльності на енергоринку та залежність регулюючого органу (НКРЕ) від впливу політичних чинників.

Світовий досвід з питань реформування електроенергетичного сектору показує, що країни Центрально-Східної та Південної Європи йшли шляхом дезінтеграції електроенергетичних холдингів та поетапної приватизації генеруючих компаній. Росія пішла іншим шляхом та перейшла до так званої фази реформування електроенергетики, основною рисою якої є демонополізація сфери теплової енергетики. При всій відмінності моделей в різних країнах світу, в США здійснюються схожі кроки щодо лібералізації електроенергетики, а саме: розмежування природно монопольних і потенційно конкурентних видів діяльності, введення для незалежних постачальників електроенергії недискримінаційного доступу до інфраструктури [7].

Без дієвої політики енергозбереження на рівні держави, регіонів та суб'єктів підприємництва вирішити питання енергозбереження та енергоефективності неможливо. Ключовим фактором виходу з енергетичної залежності має стати реалізація організаційних, техніко-технологічних, економічних та інших механізмів в розрізі системи стратегій енергозбереження – стратегій на макро-,

мезо- та макрорівнях. В праці [8] визначено особливості формування стратегії енергозбереження підприємств відповідно до міжнародного стандарту ISO 50001:2011 «Energy management systems – Requirements with guidance for use».

На сучасному етапі для України важливим є реалізація довгострокової стратегії розвитку ринку з позицій захисту національних інтересів та створення привабливих умов для інноваційної діяльності інвесторів. Для забезпечення реалізації та своєчасної актуалізації Енергостратегії необхідно уточнювати кожні 5 років прогностичний енергетичний баланс України; розробляти та затверджувати план-графік реалізації Енергостратегії, кожні п'ять років, а в разі потреби – частіше, оновлювати Енергостратегію з урахуванням звітів щодо її реалізації.

На шляху формування та вдосконалення ринку електричної енергії в Україні важливим фактором є вибір моделі ринку. У світі найбільш поширеними моделями організації ОРЕ є модель двосторонніх договорів (тривалі контракти), модель ринку на добу наперед (короткострокові контракти), модель внутрішньодобового ринку (погодинні торги поточної доби), модель балансуєчого ринку (фінансові зобов'язання за відхилення обсягів споживання від прогнозу), модель ринку допоміжних послуг (забезпечення надійної роботи енергосистеми) [9]. Сьогодні базою для оптового ринку електричної енергії в Україні є модель монопольного державного оптового покупця (продавця) електроенергії. Це означає, що всі операції з електроенергією проводяться через одне підприємство, а саме державне підприємство «Енергоринок»; також відсутнє довгострокове довгострокове планування (лише на добу); такий ринок є непривабливим для інвесторів, а тому закритий для нових гравців і ціни фактично встановлюються Регулятором. Негативним фактором є постійне зростання заборгованості, старіння електрообладнання, зниження надійності постачання та періодичний дефіцит електроенергії. Всі ці фактори гальмують вирішення проблем вдосконалення ринку електричної енергії, як з позиції економічної ефективності, так і з позиції енергетичної безпеки держави та запровадження ефективних механізмів їхнього державного регулювання (рис.1).

Рис.1. Проблеми функціонування ринку електроенергії України

На разі, стратегічним завданням оптового ринку електричної енергії України є перехід до моделі ринку двосторонніх договорів, яка на сьогоднішній день найбільш поширена в світі. В результаті переходу до нової моделі ринку 90% електроенергії постачатиметься за прямими договорами між виробником і постачальником (споживачем), буде забезпечена максимальна гнучкість умов постачання (тобто учасники ринку самі визначатимуть графіки виробництва та споживання), будуть ліквідовані штучні монополії виробників та постачальників, ціни будуть обґрунтовані та, на відміну від старої моделі, залежатимуть від попиту; новий ринок стане більш привабливим для інвесторів та нових гравців; з'явиться ринок допоміжних послуг, що забезпечить підтримання параметрів надійності та якості електричної енергії. Важливо також те, що будуть відсутні передумови для зростання заборгованості. На рис. 2 відображено основні переваги переходу до моделі ринку двосторонніх договорів та балансуєчого ринку.

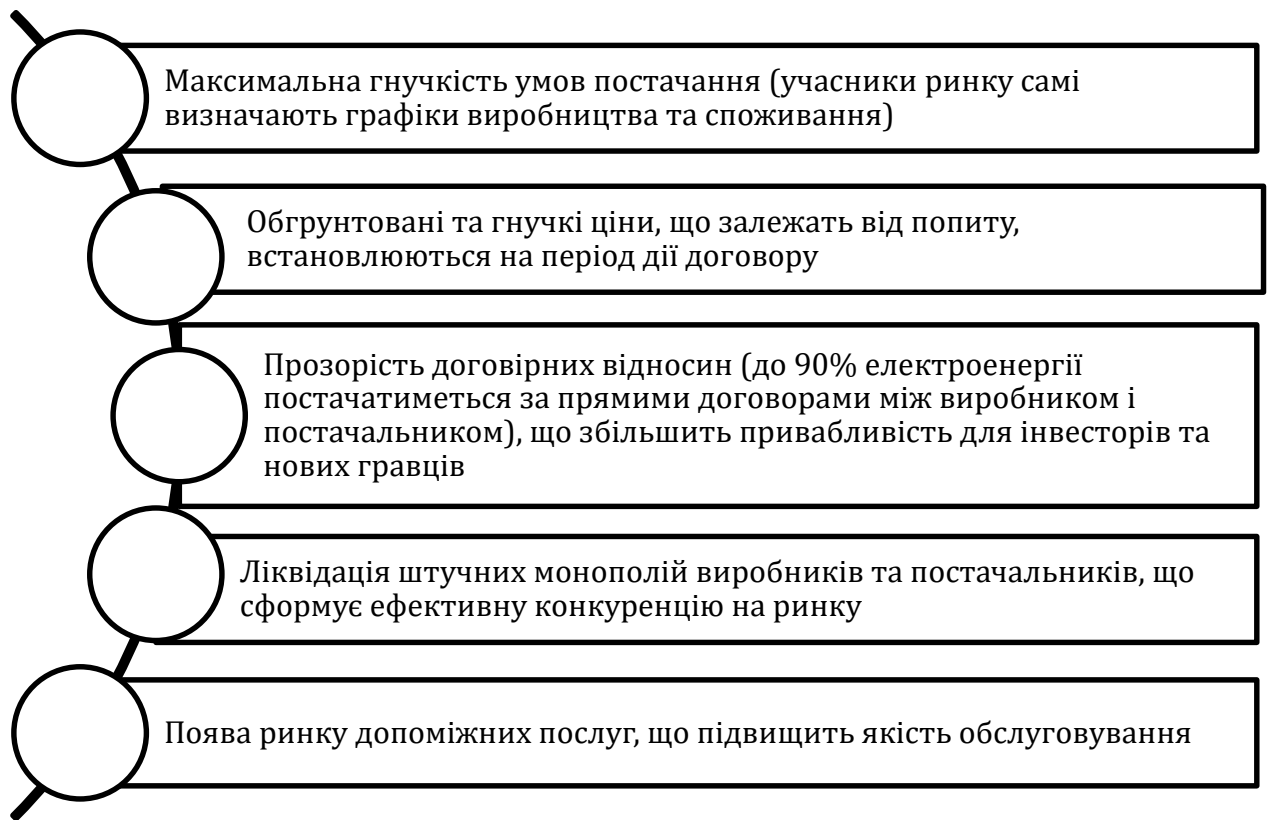

Рис. 2. Переваги моделі ринку двосторонніх договорів та балансуючого ринку для України

Основні зміни мають бути пов'язані з коригуванням організаційної структури та системи контрактів оптового ринку електричної енергії, вдосконаленням системи ціноутворення, ринку електричної енергії зовнішніх взаємовідносин та законодавчо-нормативної бази.

Така модель ринку дозволить споживачам отримувати суттєві переваги: можливість обирати «тарифні пакети» та постачальника; ціни на електроенергію будуть прозорі та обґрунтовані, стабільні в довгостроковому періоді; надійне, безперебійне постачання електроенергії.

В той же час, споживачі матимуть ризики після впровадження нової моделі ринку електричної енергії, а саме: необхідність попередньої оплати; потрапляння у небаланси (для промислових підприємств); зростання цін при змові виробників; помилки у виборі постачальників, а також швидке відключення за несплату електроенергії.

Отже, реорганізований ринок електричної енергії України повинен включати:

1. Ринок прямих товарних поставок електричної енергії на основі двосторонніх договорів купівлі-продажу електричної енергії між виробниками електричної енергії (ТЕС, ТЕЦ, АЕС) і постачальниками або кінцевими споживачами;

2. Балансуючий ринок електроенергії, який буде забезпечувати задоволення фактичних потреб споживачів в електроенергії шляхом коригування у реальному часі обсягів, передбачених двосторонніми контрактами, ринок системних (допоміжних) послуг, який буде надавати учасникам оптового ринку на конкурентній основі для підтримки надійного рівня якості енергопостачання споживачів.

Прийнятий Закон України «Про ринок електричної енергії» базується на принципових засадах, який повністю відповідає правилам прийнятим в ЄС (так званому «Третьому енергетичному проекту»); споживачі можуть прогнозувати витрати через можливість укладати довгострокові контракти, обирати постачальника, який сформує найбільш привабливий тарифний пакет; НКРЕ КП не встановлює тарифи для виробників електроенергії внаслідок чого покращується якість послуг; продаж та постачання електроенергії за ринковими цінами дозволяє виробникам отримати кошти на модернізацію та залучати інвестиції [10].

Попри всі переваги є багато проблем, які виникають на шляху формування та вдосконалення ринку електричної енергії в Україні:

- обленерго є монополістом постачання, який не має стимулу покращувати якість та ефективність своїх послуг;
- відсутність конкуренції серед виробників електричної енергії не стимулює до зменшення витрат, а отже немає потреби знижувати ціну;
- неплатежі за електроенергію призводять до зупинки інвестицій в модернізацію та реконструкцію, як станцій, так і мереж;
- промисловість субсидує населення, що уповільнює розвиток економіки;
- ручний режим визначення ціни на електроенергію, що призводить до корупції.

Висновки. Одним з найважливіших стратегічних завдань енергетичної політики України є вирішення проблем вдосконалення ринку електричної енергії для забезпечення енергетичної безпеки держави, сталого розвитку економічної системи, ефективного функціонування енергетичного сектору, забезпечення енергетичної незалежності та запровадження ефективних механізмів державного регулювання.

Реформування в сфері електроенергетики передбачає перехід до моделі ринку двосторонніх договорів та балансуєчого ринку. Такі зміни в системі регулювання відносин, пов'язаних з виробництвом, передачею, розподілом, купівлею-продажем, постачанням електричної енергії сприятимуть розвитку ринкових відносин, підвищенню ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності, матимуть численні переваги для виробників та споживачів, формуватимуть енергетичну безпеку держави.

Список використаних джерел

- 1.Сонько С. П. Ринок і регіоналістика : навч.посібник / С. П. Сонько, В. В. Кулішов, В. І. Мустафін. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 287 с.
- 2.Олійник Я. І. Розробка державної програми розвитку електроенергетики Західного регіону України / Я. І. Олійник // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – Т. 3, № 2. – С. 169-172.
- 3.Дупак О. С. Інформаційно-аналітичне дослідження стану паливно-енергетичного комплексу України / О. С. Дупак // Електроінформ: Енергетика. Електротехніка. Електроніка. – 2006. – № 1. – С. 7-10.
- 4.Кулицький С. Економічна ситуація в електроенергетиці України: стан і перспективи / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2008. – № 22. – С. 16-33.
- 5.Долгальова О. В. Державне регулювання електроенергетичної галузі України / О.В. Долгальова // Держава та регіон: Серія: Державне управління. – 2009. – № 3. – С. 33-37.
- 6.Концепція функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України //Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. N 1789 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-2002-%D0%BF>.
- 7.Казанський С.В. Світовий досвід організації оптових ринків електричної енергії /С.В. Казанський// Електропанорама. – №1-2. – 2008.
- 8.Сак Т. В. Стратегія енергозбереження підприємства: сутність, чинники, етапи формування [Електронний ресурс] / Т. В. Сак // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – №11. – Режим доступу до журналу: www.global-national.in.ua.
- 9.Нова модель ринку електроенергетики: презентація проекту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://energyreform.uacrisis.org/electricity>.
- 10.Про ринок електричної енергії: Закон України № 2019-19 від 13.04.2017р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>.